

ASPECTE PRIVIND POPULAȚIA EUROPEI ÎN ULTIMUL DECENIU

Magda LUPCHIAN

Cuvinte cheie: comportament demografic, tranziție demografică, schimbări politice, structura pe grupe de vârstă.
Mots clés: comportement démographique, transition démographique, changements politiques, structure par âge.

Aspects concernant la population de l'Europe pendant la dernière décennie. Le comportement démographique de la population des états européennes peut être considéré comme homogène si on analyse la population de l'Europe au niveau mondial. Mais il y a beaucoup des différences entre le comportement démographique des états de l'Est et de l'Ouest de l'Europe. La situation du présent difère de la situation de 1990. Aujourd'hui on enregistre les plus baissés valeurs de la natalité et les plus hautes valeurs de la mortalité dans l'Est de l'Europe, mais les valeurs les plus hautes de la natalité et les plus baissés de la mortalité caracterisent les états de l'Ouest européenne. Le pourcentage de la population adulte, très important au niveau de chaque état et la baisse du pourcentage des jeunes sont des autres aspects qui vont influencer la situation démographique de l'avenir de l'Europe.

Europa face parte din „Lumea Veche”, afirmație justificată mai ales prin vechimea populării sale, prin vechimea civilizațiilor care s-au format și s-au dezvoltat aici și, nu în ultimul rând, prin faptul că ea a constituit „rezervorul” de populație pentru „Lumea Nouă”. În ultimele decenii însă, apartenența la „Lumea Veche”, prin chiar expresia utilizată, ar putea să ducă cu gândul și spre altceva: o lume imobilă, îmbătrânită din punct de vedere demografic, în contrast cu cea mai mare parte a „Lumii Noi”, care este în plin avânt demografic și se caracterizează printr-un neobișnuit dinamism. Evident, această împărțire în „Nou” și „Vechi” are suficiente imperfecțiuni pentru a da naștere la controverse. Africa, „leagănul omenirii”, și din acest motiv parte a „Lumii Vechi”, are în prezent, prin dinamismul populației sale, toate atributele „Lumii Noi”. Același lucru este valabil și pentru spații asiatice de veche populare, aflate azi în plină tinerețe demografică. Cu toate acestea, Europa de azi pare a fi percepută ca „lume veche” și datorită lipsei sale de vitalitate pe plan demografic.

Nu ne propunem aici să analizăm situația Europei din punct de vedere al populației în context mondial, deoarece contrastul este clar și izbitor. Majoritatea statelor europene a încheiat de mult tranziția demografică, în timp ce majoritatea statelor africane și asiatice se află abia la începutul sau la mijlocul ei. Deși aparent omogenă – dacă privim lucrurile în acest context mondial – populația Europei se manifestă încă destul de diferit la scară regională sau statală. Schimbările politice și economice ale ultimilor 10 – 15 ani au determinat și numeroase schimbări în comportamentul demografic al populațiilor europene, comportament care a devenit mai omogen, dar pe baze diferite. Această analiză are drept scop tocmai surprinderea actualei stări de fapt de pe „harta” demografică a Europei și identificarea modificărilor care au apărut în acești ultimi 10 ani în comportamentul demografic al europenilor.

În deceniul 1980 – 1990, majoritatea statelor europene a cunoscut o creștere a numărului de locuitori, excepție făcând Belgia, Ungaria și Malta. Cea mai importantă creștere a caracterizat Albania (+ 21,5%), care a fost urmată de Islanda, Moldova, Polonia și Lituania.

În perioada 1990 – 2002 se înregistrează un număr mult mai mare de state a căror populație se reduce numeric, toate fiind state din fostul bloc comunist. Cea mai spectaculoasă răsturnare de situație este proprie Albaniei, care, de la creșterea de 21,5% din deceniul precedent, trece acum la o scădere de 3,1%. Cea mai dramatică scădere procentuală a numărului de locuitori se înregistrează în Bulgaria (- 13%), iar cea mai dramatică scădere în valoare absolută aparține Rusiei, a cărei populație scade, cu peste 3 milioane locuitori. Statele Europei de Vest și Nord- Vest nu numai că au înregistrat o creștere a numărului de locuitori,

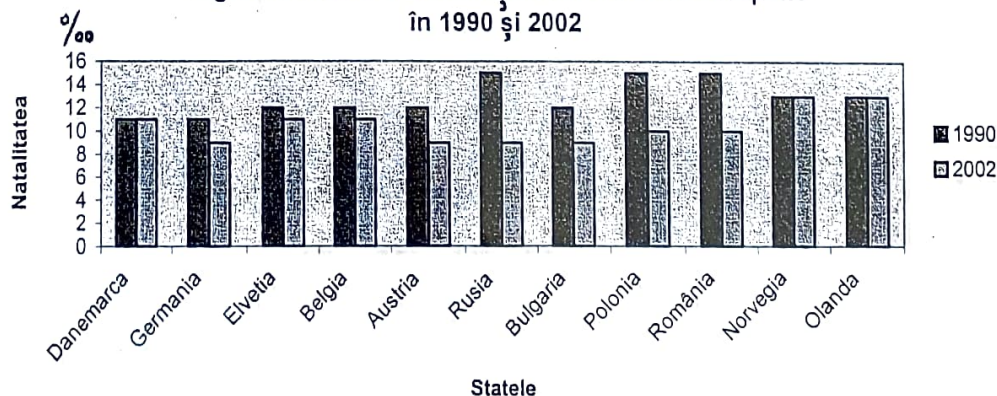
dar procentul cu care a crescut populația a fost semnificativ mai mare decât cel înregistrat în deceniul precedent (Austria, + 8% față de + 0,5%, Irlanda, + 8,5% față de + 2,9% , Suedia, + 5,9% față de + 1,6% , Elveția, +10,6% față de + 4,6%). Statele din sudul Europei, cu excepția Greciei, care a înregistrat o creștere mai mare în ultima perioadă decât în cea anterioară, fie au pierdut din dinamism (Portugalia, Macedonia), fie l-au menținut la aceleași cote (Spania, Italia).

Analiza acestor cifre, corelată cu cea a datelor privind principalii indicatori demografici, evidențiază două aspecte importante: pe de o parte, aria de declin demografic s-a mutat din vestul spre estul Europei, pe de altă parte, Europa beneficiază de inerția demografică, ce face ca generațiile mai numeroase, născute în perioada anilor '60 -70 și care în acești ultimi zece ani au constituit generațiile fertile, să-și pună amprenta, în sens pozitiv, asupra evoluției populației continentului. Datele privind bilanțul natural al populațiilor statelor europene nu justifică însă în totalitate creșterile de populație înregistrate de unele dintre acestea. Se poate presupune, în acest context, că Europa de Vest și Nord - Vest este și beneficiara unor fluxuri migratorii pozitive, lucru care nu se poate afirma și despre statele Europei de Est.

În ceea ce privește evoluția valorilor **natalității și mortalității** în ultimii zece ani și nu numai, majoritatea statelor Europei are în comun tendința de scădere a valorilor natalității și de menținere sau ușoară creștere a valorilor mortalității. Totuși, și în cazul acestor indicatori lucrurile pot fi nuanțate.

Astfel, dacă în anii '80 valorile **natalității** erau cuprinse între 10 ‰ (Danemarca) și 27 ‰ (Albania), intervalul este mult mai puțin extins astăzi, între 8‰ (Letonia) și 17‰ (Albania). Se remarcă, chiar din acest exemplu, că au scăzut atât valoarea minimă, cât și cea maximă, a cărei scădere este chiar spectaculoasă. Fiind vorba de același stat (Albania), se poate spune că și acesta, tratat tot timpul separat datorită izolării sale, începe să intre în tiparele europene, mai ales după 1990. În ultima perioadă, între 1990 și 2002 situația la nivelul natalității s-a schimbat nu numai în ceea ce privește valorile, dar și în privința distribuției lor spațiale. Dacă în 1990 cele mai mici valori erau caracteristice Europei de Vest și Nord- Vest (Danemarca, Germania - 11‰, Elveția, Belgia, Austria - 12‰), la care se adăuga Italia, cu cea mai mică natalitate a sudului Europei, în prezent valorile minime,ceva mai mici (8-9‰) sunt mai frecvente în estul Europei (Rusia, Ucraina, Letonia, Lituania, Estonia, Bulgaria, Croația). În ceea ce privește valorile maxime ale natalității, cu excepția Albaniei, care se află mult deasupra celorlalte state europene, ele se înregistrează, în 1990, mai ales în statele fostului bloc comunist (Estonia, Letonia, Lituania, Macedonia, Moldova, Polonia, Rusia, România) și variaua între 18 și 14‰. Excepție făceau Islanda și Irlanda, state ale Europei de Vest, cu valori ridicate ale natalității. Astăzi, cele mai mari valori ale natalității se înregistrează, cu excepția Albaniei, în Macedonia, Islanda, Irlanda (14-15‰), Franța, Belgia, Olanda (13‰).

Fig. nr.1 - Valorile natalității în câteva state europene în 1990 și 2002

Evoluția valorilor natalității în ultimii 20 de ani, deși dominată de o tendință regresivă, împarte statele europene în câteva categorii:

- State cu o evoluție constant și puternic descendentă a valorilor natalității mai ales după 1990: Albania, Letonia, Lituania, Estonia, Moldova, Polonia, România, Rusia, Ucraina;
- State cu o evoluție ușor descendentă a valorilor natalității după 1990: Austria, Belgia, Elveția, Croația, Bosnia, Finlanda, Suedia, Germania, Grecia, Ungaria, Italia, Portugalia, Spania;
- State în care valorile natalității au cunoscut chiar ușoare creșteri, fie în anii 80, fie în ultimul deceniu: Marea Britanie, Olanda, Norvegia.

În linii mari se remarcă variabilitatea mai mare a valorilor natalității în statele Europei de Est, confruntate cu importante schimbări politice, în comparație cu stabilitatea mai mare a statelor Europei de Vest, unde comportamentul demografic al populației nu a fost perturbat de evenimente de importanța celor din est.

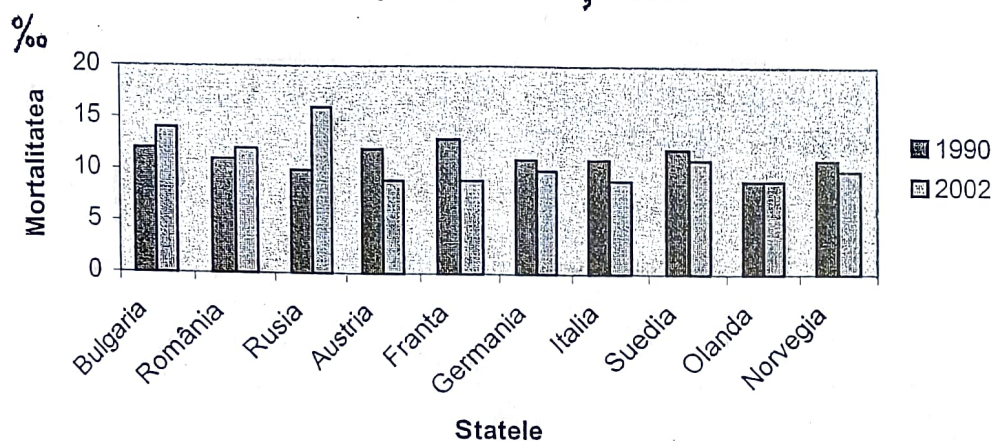
În cazul **mortalității**, ecartul dintre valoarea maximă și cea minimă a crescut, la nivelul statelor europene, în ultimii 20 de ani. Spre deosebire de natalitate, ecartul nu este mult diferit în prezent, când valorile mortalității variază între 5 și 16‰, și anii 80, când varia între 6 și 13‰. La începutul anilor 90, valorile mortalității variau între 6 și 13‰, excepție făcând micul stat Monaco, unde mortalitatea era de 17‰.

În anii 90, cele mai mici valori ale mortalității erau caracteristice unor state din sudul Europei (Albania, Bosnia – Herțegovina, Macedonia, cu 6-7‰) la care se adăugau Spania, Iugoslavia, Moldova, Olanda, Irlanda și Islanda, cu 8-9‰. Aceste valori mici ale mortalității se datorau mai ales structurii populației pe grupe de vârstă, dominată de populația tânără și adultă, dar și creșterii speranței de viață la naștere. Cele mai mari valori ale mortalității erau caracteristice Belgiei, Austriei, Germaniei, Suediei, Elveției, Marii Britanii, Letoniei, Ungariei și Bulgariei.

În prezent, valorile cele mai mici se regăsesc în aceleași state ca și în 1990: Albania, Bosnia, Macedonia, Irlanda, Islanda, favorizate încă de structura pe grupe de vârstă și Olanda, Spania, Elveția, Franța, Italia – cu cele mai mari speranțe de viață la naștere din Europa. Cele mai mari valori ale mortalității în 2002 se înregistrau în câteva din fostele state socialiste: Bulgaria, Estonia, Letonia, Rusia, Bielorusia, Ucraina (14 - 16‰), valori mari datorate și valorilor mari ale mortalității infantile, așa cum se va vedea din analiza acestui indicator. În ceea ce privește evoluția valorilor mortalității, și în acest caz se pot stabili câteva categorii de state:

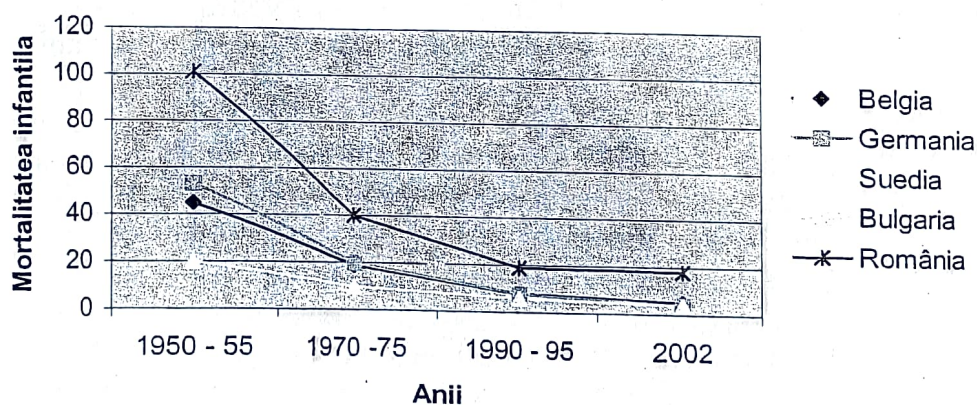
- State cu tendințe de creștere a mortalității în ultimii 10 ani: Bosnia, Bulgaria, Estonia, Lituania, Macedonia, Moldova, România, Rusia, Ucraina, Serbia, Bielorusia. Cea mai spectaculoasă creștere a mortalității în ultimii 10 ani s-a înregistrat în Rusia;
- State cu tendințe de scădere a mortalității în ultimii 10 ani: Albania, Austria, Franța, Germania, Italia, Slovenia;
- State care se remarcă prin stabilitate în evoluția valorilor mortalității în ultimii 10 ani: Danemarca, Olanda, Norvegia, Suedia, Marea Britanie, Polonia, Portugalia.

Fig. nr. 2 - Dinamica mortalității în câteva state europene în 1990 și 2002

În toate statele Europei, fără nici o excepție, valorile **mortalității infantile** au cunoscut, în ultimii 10 ani, un proces de scădere, uneori spectaculos (Albania, Italia, Spania, Macedonia, Polonia, Slovenia, Serbia), altele abia sesizabil (Bulgaria, Letonia, Moldova, România, Rusia, Ucraina – datorită dificultăților cu care se confruntă aceste state pe plan economic și social, Elveția, Islanda, Olanda, Finlanda, Danemarca – state în care s-a ajuns deja la un minim sub care cu greu se mai poate coborî). În ceea ce privește repartitia valorilor mortalității infantile, ultimul deceniu nu a adus modificări semnificative. Cele mai mari valori sunt caracteristice acum, ca și în urmă cu 10 ani, statelor din Europa de Sud și de Est (Moldova, Macedonia, România, Bulgaria, Albania, Rusia), iar cele mai mici valori au fost și sunt caracteristice Europei de Vest și Nord- Vest (Finlanda, Danemarca, Islanda, Norvegia, Suedia, Franța, Germania).

Fig. nr. 3 - Evoluția valorilor mortalității infantile în câteva state europene între 1950 și 2002

Speranța de viață la naștere este un alt indicator care variază destul de mult la nivelul statelor europene și care influențează valorile mortalității. În ultimii 10 ani, speranța de viață la naștere a cunoscut o creștere atât la populația masculină cât și la cea feminină, în majoritatea statelor, cu câteva excepții. Valoarea maximă în anii 90 pentru populația masculină era de 75 de ani, în prezent aceasta fiind cu 2 ani mai mare. Același decalaj este propriu și valorilor maxime pentru populația feminină, care a urcat de la 81 la 83 de ani. Statele în care s-au înregistrat scăderi, uneori semnificative, ale speranței de viață mai ales la populația masculină

sunt state din Europa de Est, care se confruntă cu dificultățile inerente tranziției spre economia de piață și unde sistemul asistenței sanitare mai are de suportat multe îmbunătățiri: Rusia, Bielorusia, Bulgaria, Ucraina, Moldova, Estonia, România. Cele mai ridicate valori, pentru ambele sexe, sunt caracteristice și acum, ca și în urmă cu 10 ani, aceluiași state: Olanda, Norvegia, Franța, Suedia, Elveția.

Bilanțul natural, ca reflectare a valorilor natalității și mortalității, a cunoscut o deteriorare clară în ultimii 10 ani. Numărul statelor cu bilanț natural negativ a crescut, de la doar 3 în anii 90 la 12 în 2002. Situația cea mai dramatică este caracteristică unor state din estul Europei (Rusia, Ucraina, Bielorusia, Letonia, Estonia, Bulgaria). Există și state care și-au îmbunătățit situația bilanțului natural în ultimii 10 ani, chiar dacă creșterile nu sunt spectaculoase: Belgia, Danemarca, Franța, Grecia, Norvegia. Chiar dacă bilanțul natural a rămas pozitiv sau nul, în majoritatea statelor europene el a avut totuși tendința de scădere.

Structura pe grupe de vârstă a populației statelor europene este mai greu de analizat comparativ deoarece datele de care dispunem la nivelul anului 1990 se referă la populația adultă între 15 și 60 de ani și cea vârstnică de peste 60 de ani, în timp ce datele din 2002 consideră drept populație adultă și respectiv vârstnică populația cu vârste cuprinse între 15 și 65 de ani, respectiv de peste 65 de ani. Se pot face însă comparații în ceea ce privește populația tânără, precum și între state, pentru fiecare din anii luați în considerare.

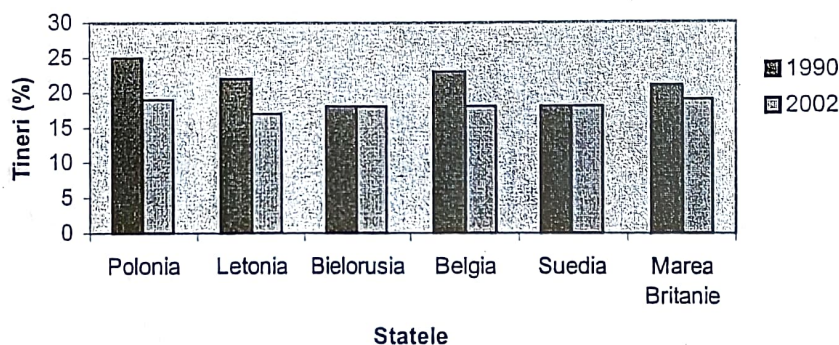
Astfel, în 1990, Albania era, de departe, statul cu cea mai tânără populație a Europei, ponderea celor sub 15 ani fiind de 33%. Albania era urmată la mică distanță de Moldova, cu 32% tineri sub 15 ani, dar o populație vârstnică ceva mai numeroasă. Ponderi destul de ridicate ale tinerilor, de peste 25%, erau caracteristice și Irlandei, Islandei, Poloniei, iar ponderi de peste 20% ale celor sub 15 ani se înregistrau în toate statele foste socialiste, la care se adăugau Franța, Grecia, Spania și Portugalia. Cele mai mici ponderi ale tinerilor sub 15 ani, dovedind un recul al natalității, erau caracteristice statelor Europei de Nord-Vest și Centrale: Germania – 16%, Danemarca, Suedia, Elveția – 17%, Olanda – 18%. Majoritatea statelor europene înregistrau, la nivelul anului 1990, ponderi foarte mari ale adulților, ce depășeau 60%, recordul fiind deținut de Germania. În ceea ce privește populația vârstnică, cele mai mari ponderi ale acesteia se înregistrau în statele Europei de Vest și Centrale: Suedia – 23%, Belgia, Norvegia, Marea Britanie – 21%, Danemarca, Austria – 20%, în general cam aceleași state în care ponderea tinerilor era minimă. Populația vârstnică mai numeroasă din aceste state se explică și prin progresele înregistrate privind creșterea speranței de viață la naștere.

După 12 ani, în 2002, se constată aproape peste tot o scădere a ponderii populației tinere și o creștere a ponderii populației adulte. Cele mai dramatice scăderi ale ponderii populației tinere caracterizează statele din estul Europei: Cehia, Moldova, Polonia, România, Bielorusia, Letonia, Estonia, la care se adaugă câteva state din sud: Grecia, Portugalia, Spania, unde tranziția demografică s-a produs cu o oarecare întârziere. Este interesant de observat că există și state în care ponderea populației tinere a crescut ușor în acest interval de timp (Danemarca, Olanda, Norvegia, Suedia). Se poate presupune că în aceste state, confruntate mai de timpuriu cu îmbătrânirea demografică populația și-a reconsiderat comportamentul demografic în ultimul timp. Având în vedere că există și câteva state în care ponderea tinerilor nu s-a schimbat în acest interval de timp (Marea Britanie, Belgia), se poate presupune că și ele vor urma același drum. În orice caz, cu excepția Albaniei, cea mai tânără populație a Europei trăiește cam în aceleași state ca în 1990: Moldova, Islanda, Irlanda, cu deosebirea că această populație tânără este mai puțin numeroasă în prezent. Așadar, inerția demografică funcționează, iar schimbările intervenite după 1990 nu sunt la fel de vizibile încă la nivelul structurii pe grupe de vârstă, așa cum se întâmplă la nivelul celorlalți indicatori demografici.

Ca urmare a analizei acestor indicatori demografici se poate constata, cu destulă ușurință, că tabloul demografic al Europei de azi este destul de diferit de cel al Europei de acum 10 ani. La începutul anilor 90, când Europa abia devenise unitară din punctul de vedere al regimurilor politice, discrepanța est – vest era mult mai accentuată decât azi.

Europa Occidentală încheiase tranziția demografică, valorile natalității erau cele mai mici de pe continent, iar populația intrase deja într-un proces de îmbătrânire. Toate aceste aspecte erau puse pe seama schimbării mentalității din ultimii 20-30 de ani, a schimbării atitudinii față de familie și carieră. Creșterea ponderii tinerilor care optau pentru prelungirea duratei de școlarizare mult peste durata învățământului obligatoriu, emanciparea femeii, puse în legătură directă cu scăderea valorilor nupțialității erau factorii care determinaseră și păreau să determine în continuare un declin demografic ireversibil. Singurele excepții le constituiau Irlanda, Islanda și câteva state din sud, unde fie toate aceste schimbări se instalaseră ceva mai târziu, fie impactul religiei (Irlanda) era mai puternic.

Fig. nr. 4 - Ponderea populației tinere (sub 15 ani)
în câteva state europene în 1990 și 2002

În Europa de Est, în fostele state socialiste, lucrurile stăteau exact invers. Valorile natalității se mențineau încă la cotele cele mai ridicate de pe continent, ponderea populației tinere era foarte importantă, în schimb valorile mortalității, îndeosebi ale celei infantile, erau încă destul de mari, iar speranța de viață la naștere avea valori sub cele din statele vest-europene.

În numai 12 ani, aria declinului demografic s-a mutat spre est. Valorile natalității s-au prăbușit, ajungând chiar mai mici decât cele înregistrate în Europa de Vest, valorile mortalității au crescut sau s-au menținut la aceleași cote, determinând înregistrarea unui bilanț natural deficitar. Deschiderea pe care a cunoscut-o Europa de Est după 1990 este o explicație a acestor schimbări. Comportamentul demografic vestic, mentalitățile rupte de tradiții, revalorizarea personalității și opțiunilor individuale într-un context cu totul diferit au determinat, cu siguranță, scăderea natalității. Cu toate acestea, există autori care vorbesc despre faptul că Europa de Est abia pășește în faza „celei de-a 2-a revoluții contraceptive”, numărul avorturilor fiind încă, aici, îngrijorător de mare. Implicarea tinerilor în viața profesională, creșterea ponderii celor care urmează studii superioare este abia la început, cu efecte încă mici asupra comportamentului demografic, și asta mai ales în mediul urban. Pe de altă parte, mortalitatea a cunoscut o creștere a valorilor sale în multe state est-europene, mortalitatea infantilă, chiar dacă a scăzut, se menține încă la valori destul de ridicate, iar speranța de viață, mai ales cea masculină, a scăzut, în multe cazuri, îngrijorător. În aceste condiții, se pare că degringolada economică și socială a deceniului trecut, tranziția, de la cea economică, politică, la cea socială, care implică găsirea unei noi identități sunt explicații la fel de veridice pentru actualul aspect

demografic al Europei de Est. Se pune întrebarea dacă acest declin va înceta odată ce lucrurile se vor stabiliza și în această parte a continentului. Unele state nord – vest europene, aflate multă vreme într-o stare de așteptare, iar în prezent caracterizate de un ușor dinamism demografic, ne-ar putea face să credem că da, și că și Europa de Est va urma cândva același drum. Incertitudinile cu privire la ce va fi Europa de Est în viitor și cât de aproape va fi ea de standardul de viață vest – european îndeamnă însă la circumspecție. Deocamdată însă, Europa de Est este beneficiarul inerției demografice, posedând încă mase mari de tineri și tineri adulți. Comportamentul demografic al acestora, dictat, fără îndoială, de direcția spre care se va îndrepta Europa de Est, este cel care va răspunde, peste măcar 10 ani, la întrebările de azi.

BIBLIOGRAFIE

- J. P. Thumerelle**, (1995), *Les populations du monde*, Nathan, Paris.
* * * (1994-1995), *Philip's Geographical Digest*.
* * * (1999), *Images économiques du monde*, Sedes, Paris.
* * * (2002), *Population Reference Bureau*.

Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava